

## ЗАМКОВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ

*Замковий туризм в Україні. У роботі розглянуто перспективи розвитку замкового туризму в Україні. Розглядається проблема збереження і відновлення замкових комплексів. Наводяться приклади успішного використання замків Європи в економічній діяльності. Розкриваються особливості розташування і використання. Наголошується на перспективності цього виду туризму як для іноземців, так і для українських туристів.*

*The text deals with castle tourism in Ukraine. The problem of preservation, restoration and development of the palaces complexes are considered. Examples of successful use castles in Europe economic activity is stressed. Location and architecture attractions of Ukrainian castles for visitors are highlighted. The fact that castle tourism in Ukraine has become popular destination with tourists is focused.*

*Постановка проблеми.* У багатій історико-архітектурній спадщині України визначне місце належить пам'яткам оборонної архітектури - фортецям, замкам, оборонним храмам, міським укріпленням. Упродовж багатьох століть роль оборонних споруд була провідною в системі розбудови міст і містечок. Без перебільшення можна сказати, що від рівня організації оборони залежала доля всіх поселень.

Споруди оборонного типу, або, як ми тепер їх називаємо, пам'ятки оборонного будівництва, зводили як для захисту від ворожих нападів, так і для оборони великих феодалів і магнатів від народного гніву і частих взаємних нападів феодалів-сусідів. Потреба в обороні краю з кожною наступною епохою видозмінювала архітектурну монументальність оборонних споруд країни. Завдяки цьому на місці давніх дерев'яно-земляних укріплень давньослов'янських градів з'являються кам'яні укріплення княжих резиденцій і палаців, а згодом - укріплені династичні замки і садиби господарів краю. [2,с.6]

Україна вкотре повертається до проблеми збереження своєї історико-фортифікаційної спадщини. Серйозність цієї проблеми визначається тим фактом, що замкова спадщина перебуває у вкрай занедбаному стані. Хоча наша держава має всі перспективи, щоб зайняти конкурентну позицію на високоприбутковому європейському ринку замкового туризму.

Зараз на державному обліку знаходяться 75 замків. Поряд з цим, не обстеженими й взятими під охорону держави залишаються ще близько 200 фортифікацій чи їх руїн. [2,с.3]

Доцільність розробки цієї теми очевидна – на міжнародному ринку туризму цей вид починає розвиватися з кожним роком все швидше. Але в Україні цей процес сповільнений.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі вивчення та аналізу потенціалу країни дослідити геопросторові особливості поширення і сучасний стан збереженості пам'яток фортифікаційного зодчества, розкрити їх історико-культурний потенціал.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: оцінити сучасний стан замкового туризму в Україні; розкрити географічні особливості поширення і сучасний стан збереженості пам'яток фортифікаційного зодчества, розкрити їх історико-культурний потенціал; визначити перспективи подальшого розвитку.

*Дослідження з обґрунтуванням.* Замкові комплекси, що досліджуються, у зв'язку зі своєю історико-архітектурною цінністю, об'ємно-просторовою композицією беруть активну участь у формуванні силуету міських агломерацій. Здебільшого вони є домінантами забудови, композиційними центрами населених пунктів. Дослідження замкових і монастирських комплексів дало змогу встановити, що практично всі вони поєднані закономірними принципами розташування в населених пунктах. Замки через своє початкове функціональне призначення здебільшого були побудовані на височині, оточені водою (ріки, озера, заливні луки), мали один або два під'їзні шляхи. Розвиток міст, зміна вигляду замків внаслідок війн, пожеж, реконструкцій, втрата ними оборонних функцій зумовили різноманітне їх розташування у міських агломераціях. На сучасному етапі розвитку міст замкові комплекси мають таке розташування: у системі населених пунктів – 29 %; на окраїнах населених пунктів - 33 %; за межами містобудівних утворень – 38 %. Споруджувалися в різний період і протягом багатьох століть різними майстрами і в різноманітних природних умовах. Саме це зумовило не тільки значну їх різноманітність, а й специфічні особливості розташування. [1, с.66] Залежно від початкової функції монастирі розташовувалися: в центральній частині забудови міст – 59 %; на окраїнах населених пунктів – 31 %; поблизу населених пунктів – 6 %; за межами населених пунктів – 4 %. Від ролі й місця старовинної споруди чи історико-архітектурного комплексу в системі існуючої забудови залежать не тільки історично-сформований вигляд та об'ємно-планувальна структура населеного пункту, а й функціональний зміст пам'яток, їх фізичне й моральне збереження.[1, с.66]

Дослідження замкових і монастирських комплексів України з точки зору їх взаємозв'язку з ландшафтом та забудовою виявили ряд містобудівних особливостей:

1. Замки (29 %) в системі населених пунктів: оточені історико-архітектурною забудовою, де функціонують музеї, заповідники та ін. (Луцьк, Острог, Ужгород, Жовква); відокремлені, оточені пізнішою рядовою забудовою й окремими пам'ятками архітектури (Володимир-Волинський, Дубно, Мукачеве, Золочів, Тернопіль, Заліжці, Збараж, Феодосія); розташовані на живописному ландшафті, беруть активну участь у формуванні архітектурного силуету населеного пункту (Бар, Алушта, Чернелиця, Довге, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, Львів, Броди, Скалат, Терехівля, Долина); оточені рядовою забудовою (Чернелиця, Міжгір'я).

2. Замки (33 %) на окраїнах населених пунктів відокремлені і частково оточені історичною забудовою в поєднанні з живописним ландшафтом

(Олика, Феодосія, Корець, Виноградів, Іванівці, Жванець, Сатанів, Бережани, Яблунівка, Кременець); відокремлені і частково оточені рядовою забудовою (Феодосія, Клевань, Ізяслав, Рихта, Поморяни, Висічка, Золотий Потік, Микулинці, Скала Подільська); живописний природний ландшафт бере активну участь у формуванні композиції і силуету пам'ятки архітектури (Озаринці, Галич, Невицьке, Меджибіж, Підзамочок, Чортків).

3. Замки (38 %) за межами населених пунктів: розташовані на живописному ландшафті по сусідству з населеним пунктом, мають зручний транспортний доступ (Балаклава, Білгород-Дністровський, Хотин, Новомалин, Пнів, Раковець, Середнє, Хуст, Корольове, Зіньків, Сутківці, Свірж, Старе Село, Олесько, Підгірні, Муроване, Іванівка, Гримайлів, Сидорів); розташовані на живописному ландшафті далеко від населених пунктів (Чуфут-Кале, Камінське, Судак, Керч, Тайкури, Губків, Квасове, Чорнокозинці, Гологори, Доброміль, Бучач, Гусятин, Кудринець).[ 1, с.67]

Замковий туризм в Україні і світі. Замкова індустрія – охорона, збереження, експлуатація великих будівель, що мають історичне і/або архітектурне значення. Ці будівлі – невід'ємний елемент загальнонаціональної культурної спадщини, який необхідно зберігати як свідчення минулого країни. [3, с.137]

Багато замків у Східній і Західній Європі. Найбільш популярні французькі замки-готелі. Користуються популярністю також замки Великобританії, Німеччини, Австрії, Угорщини, Швейцарії, Іспанії, Італії, Чехії, Польщі, Прибалтики. Замковий туризм нині користується найбільшим попитом у Європі – йому надають перевагу майже 30% туристів.[5] В Польщі охороняється близько 1500 замків і фортець, частина з них законсервована й перебуває під постійним наглядом археологів, а частина активно інтегрована у прибутковий готельний, ресторанний, фестивально-анімаційний та екскурсійно-туристичний бізнес. Тобто, замки продовжують жити і служити людям. Аналогічна ситуація має місце в Чехії, де на невеличкій за розмірами території зосереджено аж 3000 фортифікацій, якими опікується не стільки держава, скільки кожна місцева громада країни. А 2/3 чеських замків нині є приватною власністю. Ця обставина не "замкнула" їх перед туристами, а навпаки посприяла настільки тісній інтеграції у туристичний бізнес, що зараз будь-яка туристична подорож у Чехію не обходиться без відвідин принаймні 3-10 замків. Прибутки від замкового туризму у Чехії щорічно сягають рівня 700 – 800 млн. EUR. [2,с.22]

В Україні (якщо приблизно просумувати вартість вхідних квитків у десятків обладнаних квитковими касами фортець, перемноживши цю вартість на обсяги екскурсійних потоків) ця цифра не досягає навіть 100 тис.EUR.[2,с.22]

Приклад успішного поліфункційного використання замку в парковій зоні оприлюднив на засіданні виконавчий директор компанії «Палац Шонбрунн», Вольфганг Кіппес із Австрії. Від 1992 р. палац

загосподарювала приватна компанія, де працює 180 осіб. Від 1996 р. палац Шонбрунн внесений до Переліку світової спадщини ЮНЕСКО, і приймає до 9 млн туристів на рік. Усі видатки на утримання палацу сплачує підприємство, яке його експлуатує, однак воно ж є власником і всіх доходів. «Наша головна мета охороняти і реставрувати палац, а для цього ми повинні всякчас дбати про економічну основу. Загалом наш дохід за рік становить 32 млн євро, з них чистого прибутку 13 млн євро. На одного працівника в рік припадає 194 тис. євро, решту ми можемо інвестувати в реставрацію», – пояснив Вольфганг Кіппес. [4]

Не менш успішним є й господарювання у Нідерландах компанії «МонументенВахт», про діяльність якої розповів Жак Акербун. «МонументенВахт» на договірній основі із Державним фондом реставрації обстежує пам'ятки архітектури (приватні будинки, храми, замки, вітряки тощо), визначає потребу в реставраційних роботах, на яку власники чи орендарі можуть брати субсидії, позики з низькими відсотками або зменшувати податки. [4]

Зацікавлені в діяльності «МонументенВахт» і страхові компанії, бо пильний догляд за пам'ятками різко зменшив число пожеж, а значить і страхових виплат. «Економічна цінність культурної спадщини беззаперечна. Пам'ятки генерують вартість у туристичну інфраструктуру. Тому, коли пам'ятку вже не можна внаслідок її пошкодження використовувати за початковим призначенням, їй слід підшукати альтернативну функцію, як це стало у випадку із нашим славнозвісним храмом-книгарнею», – сказав Жак Акербун.[4]

Використання замків і фортець. Клас А: Замки і фортеці, придатні для використання під історико-архітектурні заповідники та музеї.

Клас Б: Замки і фортеці, придатні для використання під заклади відпочинку й туризму (тематичні готелі, лицарські ресторани, анімаційні театри-скансени). Клас В: Замки, фортеці і монастирі, придатні для часткового туристично-краєзнавчого використання (з відведенням окремих приміщень під міні-готелі чи таверни). Клас Г: Замки і фортеці, туристично-краєзнавче упорядкування яких сприяє їх фізичному збереженню й охороні історичного ландшафту. [2,с.13]

Стан збереження замкових комплексів та оцінка їхнього естетичного потенціалу, а також використання замків як об'єктів масового туризму – ці теми стали предметом обговорення на міжнародній науково-практичній конференції, яка відбулася у Львові. Сьогодні Україну відвідує близько 12 млн. туристів щороку. 120 тисяч з них припадає на Львівщину. Проте туристична галузь в Україні сьогодні розвинена недостатньо, хоча в цілому світі спостерігається активізація туристичного бізнесу. У деяких країнах, зокрема в Ірландії, надходження від туризму у держбюджет становлять 50-60 відсотків усіх надходжень. Туристична галузь посідає в світі третє місце за прибутками. [6]

В Україні залишилось більше півсотні замків. Щоб їх відродить, необхідно 200 мільйонів доларів. Для державної казни це - непосильна

ноша. Але в країні багато людей, які могли б вложити кошти в реконструкцію історичних об'єктів.

Музейфікація пам'ятки важлива, і музей у ній – найвідповідніше функція, бо це не означає, що там тільки картини висять, там може бути представницька резиденція, можна зібрання поважні робити, концерти, конференції. До замків, де є музеї, залюбки тягнуться туристи. От тільки інфраструктури в нас немає. В інфраструктуру треба інвестувати, тоді й музейним замкам прибуток збільшиться.

Наприклад, у Свірзькому замку могли б поєднатися музей, ресторан і готель, а у млині над ставом – готель чи ресторан. Притік відвідувачів до оборонної вежі у П'ятничанах підсилили б етнографічні садиби коваля, гончара й лозоплетника, де можна було б спинитися на день. До музею в Олесько можна було б також додати рекреаційну функцію. А замок у Бродах ідеально надається до мілітарного музею та інших функцій, які б не суперечили головній, а тематично її підсилювали.

Золочівський замок 22 роки відроджують за допомогою місцевих спонсорів та доброчинців із Канади й Америки. Держава тільки 20 процентів з того, що зроблене, фінансувала, а решту – своїми силами. Зараз Золочівський замок також став популярний. Він ще не був дороблений, як туди поїхали туристи. Їдуть маси, їдуть із України, Білорусі, Росії. Тільки за цей рік у Золочеві заробили 0,5 млн грн.[4]

120 років тому думали, що в Олеському замку зробити: школу чи музей Яна Собеського. Вирішили зробити школу, і вона зруйнувала замок. А у 1975 р. заходилися робити там музей українського мистецтва, піднімали споруду буквально із руїн, із згарища. Усе своїми руками робили наукові працівники галереї. 30 років там музей, про який знають усі в Україні, а в монастирській приміщеннях - фондосховище, де тисячі врятованих творів мистецтва! [4]

Потрібно розробляти концепцію розвитку старовинних споруд, яка передбачає як реставрацію, так і перетворення їх на туристичні центри при максимальній доступності для громади. Після вироблення концепції має бути розроблений бізнес-план, щоб ці споруди були прибутковими, а не жебрали гроші з державного бюджету.

Висновки. Багато пишуть і говорять про те, що Україна має значні можливості для розвитку туризму. Це, безумовно, так і є. Однак також із впевненістю можна стверджувати, що практично немає в світі країни, яка б не мала можливостей для розвитку туризму. Тому основне завдання полягає не в тому, що ми можемо самі побачити в своїй країні й іншим показати, а в тому як подати ті ресурси і які створити можливості для їх споживання. Україні є що запропонувати на ринкові туристичних послуг. Серед замкових комплексів України чимало є таких, які вважаються кращими у світовій архітектурі.

Найбільше фортифікаційних споруд, з огляду на особливості історико-регіонального розвитку, збереглося на заході України. Саме в цьому регіоні найбільшого розквіту досягла замкова індустрія.

В Україні відсутній комплексний підхід до формування і використання фортифікаційних територій. Більшість замкових ансамблів має задовільний технічний стан, але понад половину замків перебуває в руїнах. Сучасне використання численних пам'яток архітектури не відповідає умовам їх фізичного і морального збереження. Багато об'єктів пустує. Властиві замкам і монастирям об'ємно-просторові та архітектурно-планувальні структури дають змогу розмістити в них функціональні групи приміщень організацій відпочинку й туризму з максимальним збереженням інтер'єрів споруд і повним відтворенням екстер'єрів пам'яток архітектури та навколишніх ландшафтів.

Для оцінки пам'яток архітектури з точки зору придатності їх використання під заклади відпочинку й туризму існують якісні критерії (історико-архітектурна цінність замків і монастирів, особливості містобудівного розташування пам'яток архітектури, характеристика навколишнього ландшафту, технічний стан замкових комплексів, характеристика сучасного використання пам'яток архітектури, економічна доцільність пристосування пам'яток для нового функціонального призначення), а також кількісні критерії (бюджет вільного часу населення, час, який витрачається на відпочинок, заробітна плата працівників, вартість путівок в музейно-туристичні заклади, вартість реставрації та пристосування пам'яток для сучасних потреб, окупність пристосованих пам'яток архітектури).

Щоб розвинути туристичний бізнес, потрібно вирішити низку проблем. Головним чином, це інвестування туристичної галузі (сьогодні необхідно близько 70-80 відсотків іноземних інвестицій від загальної суми фінансування), формування підприємницьких структур, які б працювали в цій сфері (сьогодні в туристичній галузі задіяно лише 5-7 відсотків підприємств) та розвиток маркетингової діяльності. А також необхідно розробити розрахунки економічної окупності інвестиційних проектів, бо інакше подібні проекти інвестора не зацікавлять.

Значні практичні складності виникають при економічній оцінці територій, управлінні цією сферою, прийнятті оптимальних проектних рішень, формуванні інвестиційної рекреаційної політики. Важливе значення розвитку замкового туризму в Україні обумовлює об'єктивну необхідність подальшого дослідження теоретико-методичних питань розробки організаційно-економічних основ розвитку замкового комплексу.

1.Лесик О.В. Замки та монастирі України. – Львів.:Світ,1993. - 175с. 2. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. - К.:Центр учбової літератури,2007. - 432с. 3. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. - К.: Слово, 2006.- 372с.

4. [www.pamjatky.org.ua/DetailedNews.aspx?NewsID=5986](http://www.pamjatky.org.ua/DetailedNews.aspx?NewsID=5986). 5. [www.postup.brama.com/usual.php?what=25389.6](http://www.postup.brama.com/usual.php?what=25389.6). [www.portal.lviv.ua/news/2003/10/30/125806.html](http://www.portal.lviv.ua/news/2003/10/30/125806.html) 7. Козицький А.М. Львів. Туристичний путівник. –Л.:Афіша,2005. - 127с. 8.Вечерський В.В. Українська спадщина: Історико-культурологічне ессе.-К., 2004.- 340с. 9.Замки та фортеці: Альбом / упорядкув. Л.Прибеги.- К.: Мистецтво, 2007. - 352с. 10.СД «Замки України.»-К.: Атлантік,2006. 11. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Львівська область. Ред. кол. тому: Яремчук Д.А. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян.

енциклопедії, 1968. - 955с. 12. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Волинська область. Ред. кол. тому: Яремчук Д.А. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1970. - 979с. 13. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./ - Рівненська область. Ред. кол. тому: Мяловицький А.В. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1973. - 652с. 14. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Закарпатська область. Ред. кол. тому: Белоусов В.І /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1969. - 780с. 15. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Івано-Франківська область. Ред. кол. тому: Чернов О.О /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1971. - 639с. 16. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Чернівецька область. Ред. кол. тому: Курило В.М. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1969. - 703с. 17. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Вінницька область. Ред. кол. тому: Олійник А.Ф. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1972. - 773с. 18. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Чернігівська область. Ред. кол. тому: Дериколенко О.І. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1972. - 779с. 19. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Тернопільська область. Ред. кол. тому: Нечай С.П. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1973. - 640с. 20. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./-Хмельницька область. Ред. кол. тому: Мехеда М.І. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1971. - 705с. 21. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./ - Одеська область. Ред. кол. тому: Гладка П.В. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1969. - 910с. 22. Історія міст і сіл Української РСР. В 26-ти томах. Голов. ред. кол.: Тронько П.Т. /і ін./ - Кримська область. Ред. кол. тому: Солодовник Л.Д. /і ін./ - К.: Ін-т історії АН УССР, голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1974. - 801с.